

JAN HUS JAKO VYSOKOŠKOLSKÝ UČITEL¹

JAN HUS AS A UNIVERSITY TEACHER

JIŘÍ MAREŠ

Abstrakt

Medailon představuje čtenářům méně známou stránku života a díla Jana Husa, která se váže na Pražskou univerzitu. Jde o roli vysokoškolského učitele, akademického funkcionáře, jednoho z reformátorů univerzity. Závěrečné zamyšlení ukazuje Husa jako statečného a morálně pevného člověka a poukazuje na historické paralely a na dilemata, před nimiž stáli intelektuálové v několika přelomových obdobích českých dějin.

Klíčová slova

Jan Hus, Pražská univerzita, vysokoškolský učitel, akademický funkcionář, reformátor univerzity

Abstract

This profile of Jan Hus explores a lesser known side of his life by discussing his involvement with Charles University in Prague and his roles as teacher, academic dignitary and reformer. The concluding part of this profile shows Jan Hus to be a courageous and morally grounded man while discussing historical parallels and dilemmas faced by intellectuals in several decisive periods in Czech history.

Keywords

Jan Hus, Charles University in Prague, university teacher, academic dignitary, university reformer

¹ Jde o přepracovanou a rozšířenou verzi referátu *Jan Hus – průvodce vysokoškolského učitele v našich časech*, který byl přednesen v Praze dne 18. 9. 2015 na mezinárodní konferenci „Jan Hus a Pražská univerzita“.

V roce 2015 jsme vzpomněli šest set let od upálení Mistra Jana Husa a toto výročí bylo impulzem k sérii publikací, konferencí, vzpomínkových oslav. Ale také příležitostí ke zveřejnění výsledků nových výzkumů o této osobnosti a ke kritickému přehodnocování některých mýtů o Janu Husovi (např. Kejř, 2015). Objevily se rovněž pokusy hledat a formulovat paralely mezi Husovou dobou a naší současností. Odstup tolika století činí některé z těchto pokusů velmi problematickými, neboť Hus žil v období, které se od naší současnosti výrazně odlišovalo; tehdejší obyvatelé Království českého trápily jiné problémy.

Sám Hus zažil během svého nedlouhého života mnoho společenských i církevních změn: některým statečně vzdoroval, na jiných se naopak spolupodílel a další (jež se odehrávaly až mnohem později) do jisté míry inicioval. Jak bouřlivý úsek dějin to byl, připomíná Soukup (2015a, s. 26): Jan Hus zažil dva české krále, šest pražských arcibiskupů, pět římských králů a devět papežů.

Zásadní pro pohled na Jana Husa není jen on sám jako historická postava a živý člověk. Historici si dnes všimají i toho, jak se k Husovi stavěla další pokolení, jak jeho činy a jeho odkaz interpretovala. Mluví o tzv. „druhém životě“ Jana Husa, který začíná v okamžiku jeho smrti a pokračuje v dalších staletích až do současnosti. Hus se totiž stává v různých dobách *symbolem*, s nímž pracují velmi rozdílné myšlenkové proudy (Helan, 2013). Jinak řečeno: každé období českých dějin si v Husovi hledalo to, co se mu hodilo. Pro jeho příznivce se stal okamžikem upálení mučedníkem, pro jeho odpůrce zase po právu odsouzeným nebezpečným kacířem.

Stačí – s oporou o práci J. Helana (2013) – připomenout množství odlišných pojetí jeho osobnosti. Jan Hus byl představován jako: předchůdce reformace (explicitně se k němu přihlásil Martin Luther), obhájce primátu státní moci proti papežské nadvládě (osvícení katoličtí duchovní), průkopník dějinného pokroku (v 19. století L. Blanc ve Francii, G. Mazzini v Itálii), patriot a národní hrdina (čeští historikové, spisovatelé, výtvarníci v 19. století); představitel antiklerikalismu v socialistickém pojetí (B. Mussolini v r. 1912), symbol boje proti nadvládě Rakousko-Uherska (T. G. Masaryk v r. 1915), symbol rozchodu s římskokatolickou církví (Církev československá v r. 1920; od r. 1971 přijala jméno Církev československá husitská), socialista až jakýsi první komunista (Z. Nejedlý v 50. letech), obhájce náboženské svobody a svobody svědomí (kardinál J. Beran r. 1965 na II. vatikánském koncilu), symbol boje za svobodu slova a odporu proti oficiální moci (představitel pražského jara r. 1968), reformátor církve (papež Jan Pavel II. v r. 1999)².

² Jan Pavel II.: Projev k účastníkům římského mezinárodního sympozia o Mistru Janu Husovi. In Pospíšil (2015a, s. 4).

Jan Hus byl hluboce věřící, tvořivý a zásadový člověk, který prosazoval činné pojetí víry (Šmahel, 2013) a bojoval o svobodu slova a víry i tam, kde neměl šanci uspět. Naše učitelská veřejnost ho zná především jako teologa a kazatele (nejnověji např. Šmahel, 2013; Chadima, 2014), ale i jako mučedníka. Pro tento medailon jsme zvolili méně běžný pohled. Představujeme Jana Husa jako člověka, který chtěl zůstat na univerzitě a stát se horlivým učitelem studentů. Z jeho nelehkého života a z jeho rozsáhlého díla jsme vybrali pouze tu část, která se úzce váže na univerzitní kontext, na Pražskou univerzitu. Některé práce historiků i pedagogů se už tímto směrem vydaly dříve (Kafka et al., 1964; Cipro, 2002). Naším cílem je – s oporou nejnovější studie – ukázat Jana Husa jako učitele, diskutéra, promotora, akademického funkcionáře a jednoho z reformátorů univerzity.

Studentská léta

Jan Hus se narodil v Husinci u Prachatic. Nevíme však, kdy k tomu došlo, což komplikuje další úvahy o tom, kolik mu bylo let, když cosi započal, čehosi dosáhl, čemusi se postavil. Starší historikové uvádějí, že se narodil asi 1369, novější badatelé říkají, že kolem roku 1370 (Soukup, 2015a, s. 24); jiní se domnívají, že asi 1371 nebo 1372 (Kejř, 2015, s. 31). Podle Šmahela (2013, s. 13) není dnes už možné dobrat se spolehlivého data Husova narození. Lze jen říci, že šlo o počátek sedmdesátých let 14. století. Základní vzdělání získal zřejmě v Prachaticích, pravděpodobně na nižší latinské škole, ale pro toto tvrzení nemáme oporu v pramenech. Velmi málo se toho ví o rodině, v níž vyrůstal. Pocházel z venkova a téměř jistě z prostředí poddanských sedláků. Víme, že v dospělém věku vzpomínal, jak v mládí často hladověl. Měl talent pro církevní zpěv a zpíval v chlapeckém sboru. Ve volných chvílích rád a často hrál šachy, avšak v dospělém věku litoval, kolik času tím prý promrhal (Šmahel, 2013). Po absolvování nižší latinské školy zamířil na univerzitu v Praze.

Musíme však připomenout méně známý fakt, že v Husově době existovaly v Praze dvě univerzity. Karel IV. sice založil r. 1348 jedinou univerzitu jako univerzalistické obecné učení a v zakládací listině se pokusil spojit dva modely tehdy existujících univerzit – pařížský s důrazem na profesory a boloňský s důrazem na studenty, ale tato koncepce neměla dlouhého trvání. Už v r. 1372 vznikla v Praze druhá univerzita, samostatná juristická univerzita (*Universitas juristarum studii Pragensis*), jež se přiklonila k boloňskému vzoru. Fungovala až do r. 1417/1418. První, původní univerzita se nazývala Pražská (lat. *Univesitas Pragensis*). Skládala se ze tří fakult (artistické, lékařské a teologické) převážně pařížského modelu. Od samého počátku byla univerzita založena jako ústav zemský, domácí, ale svým posláním otevřený celému vzdělanému křesťanskému světu (Svatoš, 1995).

Nevíme přesně, ve kterém roce nastoupil Jan Hus na Pražskou univerzitu (matrika se nedochovala), ale je doloženo, že studoval na artistické fakultě. Bakalářem svobodných umění se stal v r. 1393, mistrem svobodných umění pak roku 1396. Protože bakalářské studium trvalo tři roky, vyvozuje se z těchto údajů, že na Pražskou univerzitu nastoupil kolem roku 1390. Podle toho, ke kterému datu narození se přikloníme, mohlo mu být 18–20 let. Odborné prameny (např. Svatoš, 1995, s. 68) konstatují, že na artistickou fakultu přicházeli chlapi obvykle už ve věku 16 let, neboť hranicí zletilosti, tj. právní zralosti, byl tehdy věk 14 let. Ke vstupu na univerzitu stačilo tenkrát vyhovět požadavku věkové zralosti a zaplatit imatrikulační finanční taxu. Implicitně se předpokládalo, že budoucí student ovládá základy latiny jako vyučovacího jazyka, dokáže číst texty, má základy matematiky a zpěvu. Zběhlost v psaní nebyla nezbytná, protože výuka stavěla na memorování textů, nikoli na zapisování výkladu profesorů.

Tím, že absolvoval celé studium na artistické fakultě, měl Hus podle tehdejších měřítek jen nejnižší univerzitní základ. Máme-li shrnout jeho první studentská léta, můžeme konstatovat, že Hus během studia na artistické fakultě svými vědomostmi, náboženským zanícením ani jazykově-národnostním cítěním nijak nevyčníval nad své kolegy (Šmahel, 2013, s. 233). U magisterských zkoušek se umístil na desátém místě z 22 zkoušených studentů (Šmahel, 2013, s. 22).

Výše než artistické studium stálo lékařské studium, nad ním pak bylo právnické studium. Univerzitnímu vzdělání vévodilo teologické studium. Jan Hus směřoval ke kněžské dráze, a proto v roce 1398 nastoupil na teologickou fakultu. Studenti té doby věděli, že jim kněžská dráha otevírá možnost společenského vzestupu, a to bez ohledu na jejich sociální původ. Studium teologie bylo ovšem nejnáročnější: trvalo zpravidla 10–12 let. Jeho spolužákem na univerzitě byl mistr svobodných umění a posléze také bakalář teologie Jakoubek ze Stříbra. Ten v Husově díle pokračoval i po Husově smrti (Svatoš, 2015, s. 95).

Hus, dříve než dokončil bakalářský stupeň teologie (asi v r. 1404), byl mezitím v r. 1400 vysvěcen na kněze a v r. 1402 ustanoven duchovním správcem Betlémské kaple a Nazaretské koleje. V tomto období se už zapojil do sporů o Wyclifovo učení³, angažoval se v univerzitním dění i dění v církvi

³ Hus v r. 1398 opsal a tím zpřístupnil univerzitní obci Wyclifův spis *O univerzáliích*. Od roku 1400 do roku 1403 probíhal na univerzitní půdě spor o Wyclifovy názory. Zjednodušeně řečeno šlo o spor české části univerzity s cizími mistry artistické a teologické fakulty. Roku 1403 se spor rozšířil na církevní půdu, kdy profesor teologie J. Hübner připravil soupis 45 kacířských tvrzení Wyclifa a žádal pražskou kapitulou o jejich odsouzení. Hübnerova iniciativa narazila na odpor českých univerzitních

a nebylo reálné, že by – jako představitel tzv. realistického křídla teologů⁴ – mohl dosáhnout titulu magistra teologie či dokonce doktora teologie. Jeho dráha studenta se uzavřela.

Jan Hus jako učitel

Jan Hus chtěl zůstat v Praze a chtěl být univerzitním učitelem. Souběžně se studiem teologie už začal působit jako učitel na artistické fakultě. Archivní prameny dokládají, že od roku 1398 byl examinátorem a členem různých univerzitních komisí. Od roku 1404 jako čerstvý bakalář teologie měl povinnost sám přednášet. Jeho kolegy v učitelském sboru a přáteli byli např. Jan z Jesenice, Křišťan z Prachatic⁵, Jeroným Pražský, Jakoubek ze Stříbra.

Hus nevěnoval přípravě svých univerzitních lekcí více času a úsilí, než bylo tehdy běžné, protože se zabýval souběžně mnoha rozdílnými činnostmi. Také jeho komentáře k filozofickým *Sentencím* P. Lombarda co do původnosti nevybočovaly z řady komentářů pozdní scholastiky. Hus byl mužem nezdolné energie a přemíry zájmů, za což mohl platit jistou povrchností svých školských děl, ale to – vzhledem k absenci některých pramenů – nevíme bezpečně (Šmahel, 2013, s. 42–44). V každém případě není úplně korektní posuzovat jeho texty určené studentům, aby lépe pochopili obtížné učivo, jako propracovaná vědecká díla, jak se s tím někdy setkáváme (např. Pospíšil, 2015b).

mistrů: v disputaci Mikuláš z Litomyšle a Jan Hus obvinili Hübnera z toho, že záměrně zkreslil Wyclifovy názory. Wyclifovo učení v onom sporu důrazně obhajovali Stanislav ze Znojma a Štěpán z Pálče, kteří později přešli do řad Wyclifových odpůrců a v Kostnici již tvrdě vystupovali proti Husovi. Tehdejší hlasování kurie však vyznělo proti Wyclifovi s tím, že uvedená tvrzení nesmějí být hlášána ani na univerzitě, ani na kazatelkách (Svatoš, 1995, s. 90–91).

⁴ Na Pražské univerzitě (obdobně jako v tehdejším učeném světě) probíhaly filozofické spory o tom, který ze dvou přístupů k lidskému uvažování o světě je ten správný. Jádrem byl spor o povahu všeobecných pojmů, tj. všeobecnin, univerzálií. Jedna skupina, která na univerzitě převládala, tvrdila, že obecné pojmy se vyskytují v podobě konceptů pouze v naší mysli, že jde jen o pouhá jména. Byli označováni jako nominalisté (z lat. *nominum* – jméno). Druhá skupina, která byla nazývána realisty, se naopak domnívala, že existují obecné entity, objekty, jevy, které můžeme v realitě pozorovat, studovat. F. Šmahel uvádí, že ve srovnání s Wyclifem jako extrémním realistou je Hus pokládán za umírněného realistu (Šmahel, 2013, s. 44). Středověké disputace byly ovšem složitější, neboť se při nich rozlišovaly tři typy univerzálií: před věcmi (*ante rem*), ve věcech (*in re*) a po věcech (*post rem*). Klíčovým bodem sporů obou táborů bylo podle Šmahela pojetí univerzálií „ve věcech“.

⁵ Byl později jedním ze dvou pražských kněží, kteří ve svých kostelích r. 1411 nevyhlásili klatbu na Husa (Svatoš, 1995, s. 93).

Hus jako učitel i tvůrce textů měl vytrénovanou a skutečně vynikající paměť. Ukázalo se to i v kostnickém vězení, kde (aniž měl k dispozici Biblii nebo další náboženské knihy) psal svá náboženská díla; v nich z paměti a přesně citoval potřebné pasáže (Šmahel, 2013, s. 192).

V raném novověku je Hus zobrazován vysoký, štíhlý, voustý, asketického vzhledu, zatímco autentičtější pozdně středověká vyobrazení nám ho prezentují bez vousů (Soukup, 2015, s. 25). V kresbách, na obrazech, na pomnicích nám výtvarníci přelomu 19. a 20. století zobrazují Husa zase jako člověka zasmušilého, jako vizionáře, mučedníka.

Dochované prameny nám však představují Husa trochu jiného. Jako učitel měl široký rozhled a jeho výklady byly nejen odborně fundované, ale také vtípné. Jeho vztah ke studentům se vyznačoval přátelskou srdečností (Soukup, 2015a, s. 87); byl vlídným starším kolegou svých studentů (Nechutová & Fuksová, 2015). Na Pražské univerzitě se projevilo i to, co bylo obvyklé na všech středověkých univerzitách, totiž že výrazný učitel přitahoval své žáky nejen svou osobností, ale také regionálním původem. Mnoho Husových žáků přišlo z jižních Čech. Jeho věrný žák Petr z Mladoňovic, který později ve svých zápiscích zachytil průběh Husova souzení v Kostnici, zase pocházel z Vysočiny.

Z dochovaných pramenů je patrné, že Hus byl výborným řečníkem a pohotovým diskutérem. Vynikl mj. při řízení výroční disputace *de quodlibet* (tj. na libovolné téma), největší univerzitní slavnosti, při níž se museli předvést univerzitní mistři před pozvaným publikem a studenty. Disputace probíhala i několik dnů a Kejř (2015) ji metaforicky označuje jako „duchovní turnaj“ univerzity. Bylo zvoleno zajímavé téma a zúčastnění mistři museli na místě, před publikem, řešit otázky, jež jim položil mistr řídící disputaci (kvodlibetář). Ten nejprve přednesl úvodní kvestii. Vstupní část disputace byla reprezentací osobní vědecké zralosti a řečnického umění řídicího mistra. Příprava takového „duchovního turnaje“ byla velmi obtížná a řada mistrů se neodvažovala se takového úkolu ujmout.

Právě v přelomovém období 1410–1411⁶ se Hus sám přihlásil a poté řídil důležitý kvodlibet. Nebál se situací, v nichž musel okamžitě reagovat na nečekaný vývoj, dokázal rozpravu řídit, vstupoval do ní, komentoval ji. Obohatil ji dokonce o vtípné představování každého mistra, který vstupoval do disputace, tím, že ho přirovnával k některému slavnému filozofovi a ještě odlehčeně zmiňoval slabosti daného mistra (ukázky viz Havránek & Hrabák, 1963).

⁶ Zmiňme jen tři události: v r. 1410 dal arcibiskup potupně spálit Wyclifovy spisy; v r. 1410 se měl Hus dostavit do Říma, aby se obhájil proti obvinění z kacířství. Po vydání Dekretu kutnohorského r. 1410 z Pražské univerzity odešli cizí mistři a mnozí studenti.

Mezi povinnosti univerzitního učitele na středověké univerzitě patřilo i promování studentů. Pod pojmem promoce si dnes představujeme jen slavnostní předání vysokoškolského diplomu spojené s proslovem představitelů fakulty a univerzity, promotorova přečtení promočního slibu, slib absolventů a převzetí diplomů. Za Husových časů měla promoce jinou podobu, neboť šlo o závěrečnou zkoušku absolvujícího studenta a teprve po jejím úspěšném vykonání následovala slavnostní část. Samotný postup při magisterské promoci se lišil od bakalářské promoce jen v detailech. Průběh vypadal takto: uchazeč musel nejprve řešit složitou otázku (sofisma) předloženou promotorem, poté následovala druhá část – kvestie, tj. otázka, k jejímuž úspěšnému zodpovězení musel uchazeč argumentovat pasážemi z Bible, z děl antických autorů, církevních otců. Uchazeč musel shrnout argumenty hovořící pro určité tvrzení i proti němu a zaujmout shrnující stanovisko. Poté složil přísahu. Teprve třetí částí promoce byla pochvalná řeč promotora, tj. rekomendace (Nechutová & Fuksová, 2015, s. 55).

U studentů požíval Hus velkého respektu a často ho žádali, aby byl jejich promotorem (Kejř, 2015, s. 47). Svého prvního studenta – Jana Černého z Řečice – promoval na bakaláře v r. 1399. Prokazatelně dovedl k bakalářské nebo magisterské promoci 26 studentů; jsou známa jejich jména. Můžeme se však domnívat, že se celkem jednalo nejméně o 36 studentů (Soukup, 2015a, s. 76). Od žádného jiného univerzitního mistra se nedochovalo tolik promočních projevů jako od Husa. Hus jako promotor je družný a vtipný člověk, o málo starší kolega svých žáků, které dobře znal a s nimiž leccos prožil. Jeho promluvy jsou protkány humornými narážkami na to, jak student vypadá, jak se obléká. Neváhá vyzdvihnout dobré vlastnosti kandidáta, ale neodpustí si zmínku o jeho slabých stránkách. Svou řeč obohacuje vyprávěním o drobných příbězích ze studentského života. Málo cituje Bibli, ale hojně používá výroky, jejichž autory jsou antičtí tvůrci Aristoteles, Seneka, Horatius, Cicero, Cato, Martialis. Do svých promočních projevů zařazuje i verše Ovidia, Vergilia aj. Nabádavé partie svého proslovu doplňuje, jak bylo tehdy zvykem, i příslovími (Nechutová & Fuksová, 2015, s. 54).

Jan Hus jako akademický funkcionář a reformátor

Pozice Jana Husa jako učitele a odborníka byla na Pražské univerzitě relativně silná. Hus měl přirozené schopnosti vůdce i charisma jako kazatel (Šmahel, 2013, s. 69). Svědčí o tom skutečnost, že byl volen do akademických funkcí. I zde se však současná procedura volby, rozsah pravomocí a délka funkčního období odlišuje od oné středověké.

Artistická fakulta (tj. fakulta svobodných umění) zpočátku necítila potřebu mít svého představitele. Stačilo jí, že měla svého zástupce ve vedení celé univerzity. Ještě v r. 1367 neměla svého děkana a první volba děkana se konala v r. 1368. Funkční období děkana trvalo jeden semestr. Děkan se volil buď přímým hlasováním fakultní obce, anebo prostřednictvím vybraných volitelů. Pokud žádný z kandidátů nezískal při veřejné volbě většinu hlasů, přistoupilo se k tajnému hlasování. Nevedlo-li ani to k rozhodnutí, nastoupilo dohadování užšího výboru (Šmahel, 1995, s. 105–106). Jan Hus zastával úřad děkana artistické fakulty od podzimu r. 1401 do jara 1402. Bylo mu tehdy 29–31 let.

Jeho akademická kariéra však pokračovala a o osm let později stanul v nejvyšší univerzitní funkci. Podívejme se, jakou podobu měla tato vrcholná akademická funkce v Husově době. Rektor na Pražské univerzitě stál v čele volené univerzitní samosprávy. Zpočátku byl volen na jeden akademický rok, od poloviny 80. let 14. století pak pouze na jeden semestr. Byl volen složitou nepřímou volbou prostřednictvím sboru volitelů, přičemž ve sboru byly paritně zastoupeny všechny čtyři „univerzitní národy“ (český, bavorský, saský a polský)⁷. Volba probíhala tak, že odstupující rektor složil svůj úřad, poté byl přečten statut o volbě rektora a byli vybráni čtyři volitelé z každého univerzitního národa. Ti pak zvolili dalších pět členů univerzity, kteří teprve provedli volbu nového rektora (Svatoš, 1995, s. 62).

Jan Hus byl zvolen rektorem univerzity na podzim r. 1409 a svůj úřad zastával do jara 1410. Co bylo náplní jeho funkce? Hlavním úkolem byla správa univerzity jako celku a její reprezentace navenek. Rektor přijímal za členy univerzitní obce nové studenty a přednášející, zapisoval je do matriky (imatrikuloval je), dohlížel na dodržování univerzitního statutu. Spolu s výběřčími vedl univerzitní finance a předsedal shromáždění univerzitní obce. Měl soudní pravomoc: řešil pře mezi členy univerzitní obce, soudil členy univerzitní obce, přičemž zasedání soudu se muselo konat nejméně dvakrát týdně. Vynesené tresty se pohybovaly od ústního napomenutí a peněžité pokuty přes trest vězením až po vyloučení z univerzity (Svatoš, 1995,

⁷ Je důležité připomenout, že „univerzitní národy“ nebyly definovány jazykem, ale geografickým původem. Např. do českého univerzitního národa patřili obyvatelé zemí Koruny české (Čechy, Morava, Žitavsko, Kladsko), dále k nim byli připojeni Uhři, Slováci, Dalmatinci. Do polského národa se počítali obyvatelé Polska, Slezska, Durynska, Lužice, Míšeň, Pruska. Do bavorského národa pak obyvatelé Bavorska, Porýní, Bádenska, Hesenska, Vestfálska, Hannoverska, dále Rakouska, Švýcarska, Nizozemí. Do saského národa pak obyvatelé Meklenburska, Holštýnska, Braniborska, Pomořanska a Skandinávie (Svatoš, 1995, s. 64).

s. 62). Jinak řečeno: členové akademické obce nespádali pod městskou ani církevní jurisdikci, nýbrž pod jurisdikci univerzitní. Tato soudní pravomoc rektora byla potvrzena králem i papežem.

Hus patřil mezi iniciátory změn vnitřních poměrů na univerzitě. Řekli jsme už, že Pražská univerzita byla otevřena všem zájemcům o studium z křesťanského světa, a proto na ni přicházeli jak přednášející, tak studenti z různých zemí Evropy. Ti vytvářeli korporativní společenství – „univerzitní národy“. Podle univerzitních národů se sestavovaly zkušební komise, vybírali se volitelé pro volby děkanů či rektora, probíhalo soudní řízení. S tím, jak v sedmdesátých a osmdesátých letech 14. století na univerzitě stoupal počet studentů, měnily se počty jednotlivých univerzitních národů. Na nejpočetnější artistické fakultě zpočátku dominoval bavorský univerzitní národ (měl asi 31% zastoupení mezi graduovanými studenty). Na druhém místě byl saský národ s 20 %, jehož podíl později stoupl asi na 25 %. Polský národ míval zpočátku 16% zastoupení; později se jeho podíl zvýšil na 21–29 %. Český univerzitní národ začínal s 12 % a jeho zastoupení před rokem 1409 stoupl na 21 % (Šmahel, 1995, s. 120). Z toho bylo přímo z Čech asi 70 % osob, z Moravy 15 % a z Uher také 15 %. Při důležitých hlasováních (za situace paritního zastoupení čtyř univerzitních národů) byl tedy český národ v menšině.

Pražská univerzita nebyla ostrůvkem klidu v rozbourané době, nýbrž žila stejnými problémy jako tehdejší státní, církevní i vzdělánecké kruhy. Začneme králem Václavem IV. Po otci Karlu IV. byl zpočátku nejen českým, ale i římským králem, ovšem o tuto funkci roku 1400 přišel, když do ní kurfirťi zvolili Ruprechta Falckého. Chtěl ji získat zpět a k tomu potřeboval získávat spojence. Současně měl zájem, aby v zemích Koruny české nepanovaly rozbroje ani náboženské, ani sociální, aby navenek působila jako dobře fungující království.

Na Pražské univerzitě se v akademické obci prohlubovaly teologické rozpory mezi univerzitními mistry. Zatímco představitelé tří univerzitních národů zaujímalí rezervovaný až odmítavý postoj k Wyclifovu učení, většina představitelů českého univerzitního národa toto učení obhajovala a dál šířila. Nešlo však jen o teologickou rovinu sporů. Představitelé bavorského a saského národa podporovali nároky Ruprechta Falckého na římský trůn (mnozí z nich byli jeho poddanými jako falckraběte), tedy se stavěli proti zájmům Václava IV.

Pokud jde o domácí římskokatolickou církev, ocitla se ve složité situaci. Příznivců Wyclifova učení přibývalo. Arcibiskup si přestával rozumět s králem Václavem IV. Nás však zajímá především vztah mezi arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Hazmburka a Janem Husem. Zpočátku byl Hus arcibiskupovi cenným pomocníkem, neboť doufal, že arcibiskup zlepší poměry

v české církvi. Arcibiskup se o to skutečně zpočátku snažil.⁸ Husovi důvěřoval a dvakrát ho pověřil, aby kázal při kněžských synodách. Jejich vztah se změnil r. 1408, kdy na Husa přišly žaloby pražských farářů, že zastává Wyclifovo učení. Arcibiskup se rozhodl tvrdě vystoupit proti kacírskému učení (nechal spálit Wyclifovy knihy, i když v bule papeže Alexandra V. nic takového nebylo řečeno) a obrátil se také proti jeho zastáncům, tedy i proti Husovi. Fr. Šmahel upozorňuje, že v těchto měsících roku 1408 nebylo o Husovi příliš slyšet. Ne proto, že by byl nerozhodný, nýbrž proto, že váhal se zaujetím jednoznačného postoje, jež mělo své nevyhnutelné důsledky. Uvědomoval si totiž, že jako intelektuál a kněz má odpovědnost i za své stoupence. Přitom Hus – na rozdíl od většiny svých kolegů – nakonec vždy vzal v rozhodujících chvílích odpovědnost na sebe (Šmahel, 2013, s. 68–69).

Králi se zdálo, že církve v Čechách získává příliš moci, že rozbroje v království neprospívají jeho ambicím. Věděl také, že arcibiskup (podobně jako Ruprecht Falcký) stojí za římským papežem Řehořem XII. Přiměl tedy r. 1411 arcibiskupa ke smíru s wyclifisty, což arcibiskup chápal jako svoji potupu. Odmítl smír uznat a uprchl ze země; zemřel pak v Bratislavě. Hus a jeho příznivci přechodně zvítězili.

Rovněž v mezinárodním kontextu byla situace církve velmi komplikovaná. Ve vedení církve bylo schizma, neboť v Husově době vládli dva papežové: římský Řehoř XII. a avignonský Benedikt XIII. Tato situace vadila jak římským, tak avignonským kardinálům a tak vypověděli svým papežům poslušnost a na rok 1409 svolali do italské Pisy koncil, který měl sesadit dosavadní dva papeže a zvolit nového, společného pro celou církev. V r. 1408 dorazilo do Prahy ke králi Václavovi IV. nejprve poselstvo francouzského dvora a pak i poselstvo brabantsko-francouzské s dotazem, zda se český zástupce dostaví do Pisy. Václav IV. požádal Pražskou univerzitu o stanovisko. Představitelé českého univerzitního národa se vyslovili pro účast v Pise, představitelé zbývajících tří národů byli proti. Rektor univerzity Henning Baltenhagen se neodhodlal zaujmout konečné stanovisko. Král Václav IV. očekával, že pisánský koncil potvrdí jeho nároky na titul říšského krále (Svatoš, 1995, s. 91; Šmahel, 2013, s. 67). Proto se snažil získat souhlas univerzity s obeláním koncilu a povolal univerzitní představitele k sobě do Kutné Hory. Z této nejasné situace těžili Jeroným Pražský i Jan z Jesenice; pokusili se přesvědčit některé členy královské rady, že je třeba na univerzitě změnit

⁸ Roku 1404 na synodě vyhlásil, že všichni kněží, kteří nežijí příkladným životem, musí (pod trestem vězení a klatby) propustit své souložnice; děkani dostali za povinnost ohlašovat korektorům faráře svatokupce, lichváře a cizoložníky, od farářů zase požadoval, aby upozorňovali na provinilé vikáře. Odsoudil také svatokupecké praktiky se zázraky, které měly vylákat z poutníků peníze (Šmahel, 2013, s. 57–58).

poměr sil. Hus byl v těch dnech nemocen a ležel v Praze, ale historikové předpokládají, že hrál v univerzitním převratu vůdčí roli (Kejř, 2015, s. 81).

Představitelé českého univerzitního národa využili příznivé situace, kdy se zájmy krále a zájmy univerzity sešly; ovlivnili Václava IV., aby posléze vydal 18. 1. 1409 Dekret kutnohorský. Král argumentoval analogií: pokázal na přednostní postavení francouzského národa na pařížské univerzitě nebo italského národa na italských univerzitách. Rozhodnutí českého krále zásadně změnilo poměr sil na univerzitě ve prospěch českého univerzitního národa. Český národ dostal tři hlasy ve všech komisích, při zkouškách, soudních řízeních, při volbách a dalších aktech, zatímco tři zbývající univerzitní národy (bavorský, saský a polský) dostaly dohromady hlas jediný.

Vyhlášení Dekretu univerzitní mistry tří národů zaskočilo. Objednali se tedy ke králi a vyjádřili ochotu vyslat do Pisy svého zástupce. Aby uklidnil vzpouru na univerzitě, Václav IV. jim nezávazně slíbil ponechat tři hlasy. Na univerzitě proto od ledna panovala nejistota, na kterou stranu se nakonec král přikloní. Příznivcům české reformní skupiny na královském dvoře a ve vedení Staroměstské radnice vadilo panující bezvládní, a proto zprostředkovali koncem dubna Husovi a Jeronýmovi audienci u krále. Výsledkem bylo, že počátkem května králův komisař v doprovodu staroměstských konšelů i ozbrojenců si na univerzitě vynutil vydání insignií a vyhlásil králův mandát, jímž sám král ustanovuje nového rektora a nového děkana artistické fakulty (Šmahel, 2013, s. 74–76). Řečeno dnešní terminologií král (po přechodnou dobu) vyhlásil nad Pražskou univerzitou „nucenou správu“.

Panovníkovo politicko-administrativní rozhodnutí mělo ovšem závažné následky. Příslušníci zmíněných tří univerzitních národů se rozhodli odejít z Prahy. Nešlo jen o studenty, neboť z Prahy odešli i univerzitní mistři. Odhaduje se, že odešlo kolem 700–800 členů akademické obce. Pražskou univerzitu to oslabilo, ale v celoevropském měřítku tento exodus urychlil vznik nových univerzit (např. v Lipsku) či posílení univerzit ve Vídni, Krakově, Erfurtu, Heidelbergu. Pražská univerzita se na jedné straně stala homogennější jak názorově, tak svým složením, na straně druhé přestala být (řečeno dnešní terminologií) univerzitou internacionální. Svatoš konstatuje, že se změnila v univerzitu *zemskou*, která byla vystavena zásahům panovníka, šlechty a měst (1995, s. 93). Exodus však nesnížil dosavadní úroveň výuky, neboť čeští žáci už dorostli svou úrovní zahraniční učitele (Šmahel, 2013, s. 77).

Zatím jsme představili Jana Husa jako učitele, jako akademického funkcionáře i aktéra změn na Pražské univerzitě. Byl však také vědec, badatel. Kejř (2015, s. 47) uvádí, že Hus si velmi vážil své alma mater a dbal na to, aby její pověst neutrpěla a aby nezplaněla ve vědách.

Dosavadní výklad akcentoval Husa především jako odborníka a veřejného činitele. Jeho portrét by byl torzovitý, kdybychom vynechali jeho morální kvality a osobní statečnost.

Závěrečné zamyšlení

Mnozí naši spoluobčané žijí v přesvědčení, které v nich navodila školní výuka, že Hus prokázal svou odvalu a morální pevnost až během svého věznění v Kostnici a hlavně svým statečným vystoupením před kostnickým koncilem; ten se prý sešel především kvůli jeho kacířství.

Skutečnost je jiná. V časech, kdy byl koncil svolán, vládli tři papežové – římský Řehoř XII. a avignonský Benedikt XIII. Třetího papeže Alexandra V. zvolil r. 1409 koncil v Pise, ale nový papež zemřel v r. 1410. Na jeho místo nastoupil Jan XXIII. Shrnutí: čtyři roky po koncilu v Pise se ukázalo, že volba třetího papeže nevedla k uklidnění církevních poměrů. Proto se iniciativy chopil nedávno zvolený římský král Zikmund a ze své pravomoci svolal nový koncil do Kostnice, která už ležela na území Svaté říše římské. Papeži Janu XXIII. nezbylo než se svoláním souhlasit (Šmahel, 2013, s. 158–159). Koncil měl tři úkoly: dosáhnout jednoty církve, tj. odstranit trojpapežství, reformovat římskokatolickou církev, tj. odstranit svatokupectví⁹, a očistit víru, tedy odstranit kacířství.

Husův případ patřil – podle názoru krále Zikmunda – mezi „ostatní maličkosti“, jimiž se měl koncil zabývat. Vždyť Husovy výsledky se nekonaly v rámci oficiálního zasedání koncilu, kde by byli přítomni všichni členové koncilu, ale na zvláštních shromážděních, která byla svolávána jen k řešení Husova případu (Kejř, 2015, s. 107). Brzy se však ukázalo, že nejvážnějším případem kacířství se stane kauza Jana Husa (Soukup, 2015b), která se rozrostla do obecnějšího církevního problému. Plenární zasedání celého církevního koncilu kvůli Husově kauze bylo svoláno až dne 6. července 1415. Na něm byl jeho případ uzavřen rozsudkem; poté byl Hus předán světské spravedlnosti.

Nebyla to však až Kostnice, která prokázala Husovu odvalu, neboť už předtím dokázal veřejně kritizovat hrabivost a nemravný život některých kněží, odmítl odpustky, které vyhlásil římský papež Jan XXIII. roku 1412 na podporu křížové výpravy proti neapolskému králi – ochránci sesazeného papeže Řehoře XII.¹⁰ Zastával se veřejně Wyclifa, tj. církvi odsuzovaného kacíře, ztotožnil se s řadou jeho názorů a šířil je dále. Odporoval svému nejvyššímu církevnímu představenému – arcibiskupovi a s pomocí panovní-

⁹ Svatokupectvím se rozuměla výměna duchovních hodnot za světské hmotné statky.

¹⁰ Ironií osudu je, že ve stejný den, tj. 17. června 1412, kdy Hus dával v sázku svou existenci veřejným vystoupením proti papežovým odpustkům, Jan XXIII. uzavřel mír s neapolským králem Ladislavem, proti němuž měla křížová výprava směřovat a na niž potřeboval peníze (Šmahel, 2013, s. 123).

ka arcibiskupa udolal a arcibiskup nakonec opustil české země. Hus byl povolán před církevní soud do Říma, aby se zodpovídal ze svých kacířských názorů, ale odmítl se tam dostavit a jeho příjel obhajovat jeho přítel mistr Jan z Jesenice. Papežskou kurií byl Hus dán do klatby 1412, ale tohoto závažného trestu nedbal (Kejř, 2015, s. 123). Nejenže klatby nedbal, ale veřejně se proti ní odvolal, a to způsobem do té doby neslýchaným:

„Já Jan Hus z Husince, mistr svobodných umění a hotový bakalář svatého bohosloví na vysokém učení Pražské univerzity, kněz a kazatel potvrzený při kapli zvané Betlémská, svěřuji toto své odvolání *Ježíši Kristu*, soudci nejspravedlivějšímu, který spolehlivě zná, obhajuje a soudí, činí zřejmou a odměňuje spravedlivou při každého člověka.“ (cit. podle Motyčka, 2007).

Hus se odvolal k instanci, kterou kanonické právo nezná. O dva roky později Hus ve sporu s koncilem rovněž použil argumenty, které nebyly běžné:

- a) zastával názor, že Písmo svaté (zákon Boží a zákon Kristův) je nejvyšší norma nejen v mravním slova smyslu, ale také je závazným právním předpisem pro veškeré chování křesťana (Kejř, 2015, s. 64);
- b) při veřejném výslechu před kostnickým koncilem dne 7. června 1415, když byli vyslechnuti svědkové proti Husovi, Hus prohlásil, že jeho svědky jsou Bůh a jeho svědomí, což bylo proti procesním předpisům církevního práva (Kejř, 2015 s. 94); proto ho kardinál Pierre d'Ailly upozornil, že ho koncil nemůže soudit podle jeho svědomí, ale na základě výpovědí velkého počtu úctyhodných svědků (Soukup, 2015, s. 167);
- c) Hus prohlásil, že ty články víry, které opravdu zastával, nebyly žádným důkazem z Bible usvědčeny jako bludné (Soukup, 2015a, s. 172).

Navzdory mnohaměsíčnímu tvrdému věznění, navzdory nátlaku většiny členů kostnického koncilu, navzdory snahám některých teologů najít oboustranně přijatelný kompromis nechtěl Hus ze svých názorů ustoupit, neboť je považoval za správné. V době, kdy se jeho kauza už chýlila ke konci, napsal svým přátelům v Kostnici 22. června 1415 v listě tuto větu: „Mnohonásob již bylo pobízečů, kteří mi radili mnoha slovy, že mám a mohu dovoleně odprísáhnout, podřizuje svou vůli svaté církvi, kterou představuje posvátný koncil.“ (Šmahel, 2015, s. 227).

O tři dny později (25. června 1415) si od něj jeho přátelé v Kostnici přečetli: „Jeden doktor mi řekl, že ať bych ve snaze podvoliti se koncilu učinil cokoli, všechno je mi dobré a dovolené, a dodal: Kdyby koncil řekl: Ty máš jenom jedno oko, ačkoli máš dvě, musil bys s koncilem vyznati, že tomu tak jest. Řekl jsem mu: I kdyby mi to celý svět říkal, já, maje rozum, jehož nyní užívám, nemohl bych to říci bez odporu svědomí.“ (Šmahel, 2015, s. 238). Právě tento odvážný postoj zaujal filozofa K. Kosíka, který roku 1967 na IV. sjezdu československých spisovatelů ve svém projevu varoval zúčastněné spisovatele i překvapenou delegaci ÚV KSČ před ignorováním důsledků svůdné nabídky a zformuloval Husovo dilema takto: „... jsme natolik zajatci

historických faktů ... že nám zcela uniká fiktivní a potencionální varianta, kterou text naznačuje ... druhá fiktivní alternativa není bez perspektivy: v ní se nabízí, že všechno získá – vše ti bude dovoleno – jestliže se něčeho vzdáš. Kdo by ve sporu všeho s něčím nevolil všechno a neodmítl pouhé něco? ... Realista uvažuje takto: ... jistě se na mě žádá něco potřebného, prospěšného a užitečného, zkrátka něco rozumného. Co je proti hlasu tohoto požadujícího rozumu hlas svědomí? Protože jde o střetnutí význačné a nicotné autority, mohu hlas svědomí s klidným svědomím potlačit. V realistovi vítězí vždy rozum nad svědomím. ... není to však rozum, nýbrž osobní kalkulace, hokynářský výpočet soukromých šancí, sledování privátního zájmu. Realista potlačil ‚odpor svědomí‘, aby získal všechno, ale ... přišel ve skutečnosti o všechno: ztratil jak své svědomí, tak rozum.“ (Kosík, 1968a, b).

Mluvili jsme o Janu Husovi jako o vysokoškolském učiteli ve středověkých poměrech. Avšak takové vypjaté situace se v jiných historických obdobích a v jiných společenských kulisách vracejí. Stačí zmínit např. období násilné rekatolizaci českých zemí, čistky na vysokých školách po únoru 1948 anebo „obměnu“ učitelských sborů na českých vysokých školách v období normalizace. V těchto situacích vládnoucí moc také žádala, aby lidé odvolali své náboženské přesvědčení, své politické a občanské postoje. Mnozí se káli a odvolali, ale řada statečných trvala na svém stanovisku a tvrdě na to doplatila. Ono dilema se u nás vynořilo i v jiné podobě: v padesátých letech byli věznění občané tlačeni k tomu, aby se „ve vyšším zájmu“ před soudem přiznali k činům, které nespáchali, a tím pomohli novému zřízení a vládnoucí straně.

Vraťme se však k Husovi. Čím byl motivován jeho zásadový postoj i za cenu ztráty vlastního života? Podle Kejře (2015, s. 105–107) Husův postoj pramenil:

- z jeho vnitřní jistoty, že koná dle zákona Kristova, že neporušil své svědomí;
- byl přesvědčen, že se neprovinil proti učení církve;
- zastával stanovisko, že pokud by odpřisáhl a zřekl se učení, které dříve zastával, tím by vlastně přiznal, že se dopustil bludů; protože si je v hloubi svého svědomí jist, že se neprovinil, nemůže odvolat to, co neučil;
- byl hluboce oddán svým přátelům ze všech společenských vrstev, kterým kázal svou pravdu, a nemohl je zklamat a ani je nechtěl zklamat tím, že by snad opustil svou víru;
- tušil, že pokud by odvolal, čekal by ho truchlivý doživotní žalář v některém klášteře; sám napsal: v takovém případě bych musel přijmout bídné pokání (*poenitentiam miserabilem suscipere*);

- odvolání svých názorů pokládal za neodpuštělný hřích, který by zabránil jeho spáse a vedl k trestu věčnému.¹¹

Stanovisko jeho soudců krátce po Husově upálení shrnul 21. července 1415 nejvýznamnější teolog své doby, kancléř pařížské univerzity Jean Gerson. Řekl, že koncil může zavrhnout i takové teze kacířů, které se nedají vyvrátit Písmem svatým, neboť Bible není jediným zdrojem teologické pravdy. Podle Gersona je třeba přihlížet také k výsledkům bádání starých i novějších křesťanských autorů a k výnosům církevních hodnostářů, zejména papežů, které tvoří kanonické právo. I kdyby se v biblickém textu samotném nenašly argumenty proti danému kacířskému názoru, neznamená to, že je povolen. Pakliže odporuje církevní tradici, je třeba jej zavrhnout. Volání náboženských nonkonformistů, aby jim církev ukázala v Bibli důkaz, že chybují, je potom bezpředmětné (Soukup, 2015b).

Dnes už víme, že se Husův kostnický proces odehrál v souladu s tehdejšími předpisy církevního práva (Kejř, 2000, 2015). Máme se s tím spokojit? Fr. Šmahel v této souvislosti klade naléhavou otázku: Cožpak se proces s Miladou Horákovou navenek rovněž nekonal podle tehdy platných právních ustanovení? (Šmahel, 2015, s. 159).

Na položenou otázku podle našeho mínění dobře odpovídá teolog C. Pospíšil: „Jednou věcí je minulost, která prostě je, jinou věcí je její ... zpracování. Ona minulost je součástí nás samých, je v nás i kolem nás, není před ní úniku. Zabývat se jí tedy znamená snažit se o pochopení sebe sama. Kdo rezignuje na právě nastíněnou snahu, jednak v jistém ohledu projevuje neúctu k sobě a ke svému národu, jednak se vydává napospas těm, kdo s minulostí manipulují a vykládají ji podle určitého ideologického klíče.“ (Pospíšil, 2015a, s. 15). My dodáváme: To by vysokoškolsky vzdělaní lidé dělat neměli.

Literatura

- Cipro, M. (2002). Jan Hus. In *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie Prameny výchovy. První svazek, Od starověku k osvěcenství*. Praha: M. Cipro (nákladem vlastním), 249–259.
- Havráněk, B., & Hrabák, J. (1963). *Výbor z české literatury doby husitské, sv. I*. Praha: nakl. ČSAV, 113–119.
- Helan, P. (2013). K druhému životu Jana Husa. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 53(1), 53–58.

¹¹ V listě nejmenovanému prelátovi z koncilu dne 20. června 1415 v Kostnici píše: „Věru prospěšnější mi je raději zemřít nežli únikem před dočasným trestem upadnouti do rukou Páně a snad potom do ohně a pohanění věčného.“ (Šmahel, 2015, s. 218).

- Chadima, M. (2014). *Mistr Jan Hus – člověk, teolog, mučedník*. Praha: Česká biblická společnost.
- Kafka, F., Havránek, J., & Kučera, K. et al. (1964). *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*. Praha: SPN.
- Kejř, J. (2000). *Husův proces*. Praha: Vyšehrad.
- Kejř, J. (2015). *Jan Hus – známý i neznámý*. Praha: Karolinum.
- Kosík, K. (1968a). Proslov na sjezdu. In *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů* (protokol). Praha: Československý spisovatel, 107–109.
- Kosík, K. (1968b). Rozum a svědomí. *Literární listy*, 1(1), 1.
- Motyčka, J. (2007). Husovo odvolání ke Kristu. Retrieved from <http://www.husitstvi.cz/forum/viewtopic.php?t=637>.
- Nechutová, J., & Fuksová, J. (2015). *Mistr Jan Hus v polemice a za katedrou*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Pospíšil, C. V. (Ed.). (2015a). *Podněty k šestistému výročí upálení Mistra Jana Husa*. Praha: Pastorační středisko Arcibiskupství pražského.
- Pospíšil, C. V. (2015b). Základní rysy trojiční teologie mistra Jana Husa (První kniha Sentencí, distinkce 1–34). Praha: Referát na konferenci Jan Hus a Pražská univerzita, 18. 9. 2015.
- Soukup, P. (2015a). *Jan Hus. Život a smrt kazatele*. Praha: nakl. Lidové noviny.
- Soukup, P. (2015b). Kostnický proces s Janem Husem: „Maličkost“ evropského významu. *Dějiny a současnost*, 36(6), 10–13.
- Svatoš, M. (1995). *Dějiny Univerzity Karlovy I. díl (1347/48–1622)*. Praha: Karolinum.
- Svatoš, M. (2015). Husova alma mater. Praha: Referát na konferenci Jan Hus a Pražská univerzita, 18. 9. 2015.
- Šmahel, F. (1995). Fakulta svobodných umění. In M. Svatoš (Ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy I. díl (1347/48–1622)*. Praha: Karolinum.
- Šmahel, F. (2001). *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha: Lidové noviny.
- Šmahel, F. (2013). *Jan Hus – život a dílo*. Praha: Argo.
- Šmahel, F. (2015). *Hranice pravdy*. Praha: Argo.

Kontakt na autora

Jiří Mareš

Ústav sociálního lékařství Lékařské fakulty v Hradci Králové, Univerzita Karlova v Praze
e-mail: mares@lfhk.cuni.cz

Corresponding author

Jiří Mareš

Department of Social Medicine, Faculty of Medicine in Hradec Kralove, Charles University
in Prague
E-mail: mares@lfhk.cuni.cz